

Rozdział / Розділ / Chapter

XX

„Polski” rok 1917 w Ukrainie

«Польський» 1917 рік в Україні

1917: the “Polish” year in Ukraine

Maksym Potapenko (Максим Потапенко)*

Nizhyn Gogol State University, Ukraine

Abstrakt: Artykuł jest próbą kompleksowej analizy sytuacji Polaków na terytorium ukraińskich prowincji byłego imperium rosyjskiego pomiędzy marcem 1917 roku a kwietniem 1918 roku (czas Centralnej Rady). Podkreślono główne aspekty ich życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego. Przeanalizowano przede wszystkim względy, które miały decydujący wpływ na rozwój stosunków między władzami ukraińskimi a środowiskiem społecznym. Zwracano uwagę na pozytywne doświadczenia współpracy ukraińsko-polskiej na przykładzie ukraińskiego Ministerstwa Spraw Polskich Ukraińskiej Republiki Ludowej. Podsumowując, znaczenie stosunków ukraińsko-polskich we wspomnianym okresie jako konflikt antagonistyczny jest kwestionowane. **Słowa kluczowe:** Polacy; Mniejszość narodowa; Rewolucja; Ukraina.

Анотація: Стаття є спробою комплексного аналізу становища поляків на території Наддніпрянської України, тобто українських губерній колишньої Російської імперії, протягом березня 1917 – квітня 1918 років («доба Центральної ради»). Висвітлюються основні аспекти їх політичного, економічного та культурного життя. Найперше ж ті з них, які мали вирішальний вплив на розвиток відносин між українською владою та польською громадою досліджуваного регіону. При цьому окрема увага присвячується прикладам позитивного досвіду українсько-польської співпраці, зокрема діяльності Міністерства польських справ Української народної республіки. Ставиться під сумнів доцільність представлення українсько-польських відносин у вказаний період як антагоністичного конфлікту. **Ключові слова:** Поляки; Національна меншина; Революція; Україна.

Summary: The article is an attempt to analyse in all its complexity Poles' situation in the Ukrainian provinces' territory of the former Russian empire, between March 1917 and April 1918 (the time of the Central Council). The key aspects of their political, economical and

*Corresponding author: dulen@ukr.net

© 2019 Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. All rights reserved

cultural lives are analyzed. Primarily, the aspects which had a decisive influence on the development of relations between Ukrainian authorities and social environment are analyzed. What is more, attention is paid to the positive experience of Ukrainian-Polish cooperation and the example of the Ukrainian National Republic's Ministry of Polish Affairs is given. In the conclusion, framing the Ukrainian-Polish relations during the mentioned period as an antagonistic conflict is called into question. **Key words:** Poles; National minority; Revolution; Ukraine.

Постановка проблеми. 100 річниця початку Української революції 1917-1921 рр. не лише активізувала полеміку навколо її вузлових проблем, але й оголила проблему недостатності її концептуалізації, загального теоретичного осмислення. З цієї точки зору особливої уваги заслуговують українсько-польські відносини. В сучасній історіографії вони досліджуються переважно крізь призму «Львова 1918 року», а тому генеральною була і залишається модель їх опису як антагоністичного конфлікту, – взаємодії ворожих сторін, при якій перемога однієї означає програш іншої. Ця модель стала ледь не аксіоматичною, й такою, що автоматично переноситься на все розмаїття українсько-польських відносин революційної доби. Відтак, домінуючими стали ідеї несумісності інтересів українського і польського національного рухів, нещирості й корисливості діалогу між ними. З огляду на це, українсько-польське порозуміння у так звану «добу Центральної ради» (3 березня 1917 – 29 квітня 1918 рр.) теж ставиться під сумнів.

Пропонована розвідка має на меті представити панорамну картину становища поляків на території українських губерній колишньої Російської імперії, які протягом березня 1917 – квітня 1918 рр. перебували під владою Центральної ради та Української Народної Республіки, а також виділити ключові процеси, що визначали розвиток їх відносин із українським соціумом та владою.

Спільнота. З огляду на брак точних статистичних відомостей відкритим залишається питання чисельності поляків, що проживали на території Наддніпрянської України у 1917 – на початку 1918 рр. За нашими приблизними обрахунками їх спільнота нараховувала трохи менше 1 млн. осіб. Її ядро становили поляки з числа постійних мешканців регіону, які зосереджувалися переважно у межах трьох губерній Правобережної України, – колишніх кресів Речі Посполитої. Їх загальна чисельність сягала щонайменше 600 тис. осіб. В роки Першої світової війни чисельність поляків стрімко зросла на 200-300 тис. осіб головним чином за рахунок притоку біженців з Королівства Польського та поляків-військовослужбовців російської армії. Територіальне розміщення цих тимчасових груп населення теж не було рівномірним. Так, біженці зосереджувалися переважно у губерніях Лівобережної та Південної України, а військовослужбовці у прифронтовій смузі Правобережної та Південної України^{1 2}.

У величезному розмаїтті соціальних явищ, притаманних польській людності Наддніпрянської України, стосовно досліджуваного періоду слід виділити дві важливі характерні риси: а) елітарні соціо-професійні характеристики, б) погіршення матеріально-фінансового становища. Причому, в умовах війни і революції перша характерна риса значною мірою зумовлювала другу. Однією з найбільш значущих рис елітарності був високий рівень грамотності. За матеріалами перепису 1897 р. 37-38% польськомовного населення регіону було освіченими. При цьому аналогічний показник серед російськомовного та україномовного населення становив відповідно 32% та 12%. Найвищий показник (63%)

¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі, ЦДАВО України), ф. 2225, оп.1, спр.21, арк.4.

² Z. Łukawski, *Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej w Rosji do 1918 r. Liczba i rozmieszczenie Polaków w świecie*, Wrocław 1981, cz. 1, s. 128.

грамотності польськокомовного населення було зафіксовано в Одесі^{3 4}. Також слід відзначити високий рівень приналежності до дворянського стану. Загалом у Наддніпрянській Україні близько 20% поляків володіли дворянством. При чому з-поміж них 83% були спадковими дворянами. Найбільша частка дворян фіксувалася серед поляків Чернігівської (45%) та Харківської (35%) губерній⁵. Також для поляків було характерне володіння престижним майном. Наприклад, відносно нечисленна група польських поміщиків станом на 1909 р. зосереджувала у своїх руках понад 40% приватних земель в губерніях Правобережної України. Також полякам належала більшість місцевих промислових закладів, прибуток яких становив понад 1/3 загального валового прибутку^{6 7}. Станом на 1917 р. близько чверті власників нерухомості, яка здавалася в оренду в Києві теж були поляками⁸. Нарешті останньою важливою рисою елітарності поляків була їх концентрація у містах. Протягом 1897-1917 рр. частка поляків, що проживала у містах сягнула щонайменше 25%. Найбільш урбанізованим було польське населення промислового Півдня України. Так, за матеріалами вже згадуваного перепису 1897 р. в Харківській губернії майже 80% поляків були містянами. У Катеринославі від часу проведення перепису до початку Першої світової війни чисельність поляків зросла із 3,4 тис. чол. до 10 тис. чол. Тобто при загальній

³ І. Лісевич, *Духовно спрагли. Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864 – 1917 рр.*, К.: Інститут історії України 1997, с. 9.

⁴ К. Мацузато, *Польский фактор в Правобережной Украине с XIX по начало XX века*, *Ab imperio* 2000, nr 1, с. 136–137.

⁵ В. Палієнко, *Місця історичного розселення польської людності в Україні в кінці XIX – XX ст.*, К.: Ін-т історії України НАН України 1998, с. 1–78.

⁶ Т. Epsztein, *Polska własność ziemska na Ukrainie w 1890 roku*, Warszawa: Instytut Historii PAN i Wydawnictwo Neriton 2008, s. 28.

⁷ А. Weryha-Darowski, *Kresy Ruskie Rzeczypospolitej (Województwa: Kijowskie, Wołyńskie, Braclawskie i Podolskie)*, Warszawa: Koło Polaków Ziem Ruskich 1919, s. 51–52.

⁸ В. Krawchenko, *The Social Structure of the Ukraine in 1917*, *Harvard Ukrainian Studies* 1990, vol. XIV, nr 1/2, p. 105.

тенденції подвоєння чисельності міського населення за вказаний період чисельність поляків-містян потроїлася⁹.

Маючи гарні стартові соціальні характеристики польська людність зазнала відчутних майнових втрат із початком Першої світової війни, а особливо ж Української революції. По-перше, від початку бойових дій на Східному фронті унеможлиблювалося нормальне функціонування значної частини польських поміщицьких маєтків у прифронтовій смузі. Восени 1915 р. значна їх частина була хаотично і поспіхом евакуйована, а фактично зруйнована. По-друге, українські губернії у 1915-1916 рр. стали одним з головних регіонів розміщення польських біженців. Їх рухливість та слабка інтегрованість до місцевих соціальних структур ускладнювала питання їх матеріально-фінансового утримання. В наступні 1917-1918 рр. воно стало епізодичним і відверто недостатнім. По-третє, влітку 1917 – восени 1918 рр. Україною прокотилося декілька хвиль погромів поміщицьких маєтків. Від них найбільше постраждав головний економічний і багато в чому політичний ресурс поляків – поміщицьке землеволодіння в губерніях Правобережної України. По-четверте, зосереджені в містах поляки особливо страждали від головних економічних негараздів часів революції – дефіциту, інфляції та дорожнечі на речі першої необхідності.

Консолідація. Вказані соціальні особливості польської людності Наддніпрянської України створювали сприятливі умови для формування і посилення їх національних почуттів. Останні набували особливої політичної ваги з огляду на неодноразові заяви, з одного боку Німеччини та Австро-Угорщини, а з іншого Росії, відновити

⁹ В. Палієнко, *Місця історичного розселення польської людності в Україні в кінці XIX – XX ст.*, К.: Ін-т історії України НАН України 1998, s. 1–78.

незалежність Польщі. На території Наддніпрянської України процеси національного усвідомлення та консолідації поляків мали свою специфіку і важливу особливість – вказаний регіон в роки війни і революції став площадкою для тісних контактів жителів кресів, біженців з Королівства Польського, заручників та військовополонених з Галичини. Ці контакти відігравали одну з вирішальних ролей в справі поширенні ідеї “trojzaborowosci”, тобто єдності польського народу і польських земель, які з кінця XVIII ст. перебували у складі Росії, Австро-Угорщини та Німеччини.

В справі національної консолідації поляків протягом березня 1917 – квітня 1918 рр. ключова роль належала римсько-католицькому костюлу, громадським організаціям та освітнім закладам. Усі три названі ланки надзвичайно бурхливо розвивалися й поширювали свої впливи на польську людність регіону, в першу чергу завдяки демократичним перетворенням, проголошеним Тимчасовим урядом у березні – квітні 1917 р.

Римсько-католицький костел розширював сферу впливу двома шляхами – розбудовуючи костельну структуру та активізуючи участь ксьондзів у світському житті. Створювалися нові приходи, відновлювалися чи наново будувалися костели, провадилася робота з відновлення Кам'янецької дієцезії. Також біскуп Луцько-Житомирської дієцезії І. Дуб-Дубовський закликав служителів костюлу «із запалом взятись за важливу громадську роботу» серед поляків, заохочував їх участь у діяльності утвореного влітку 1917 р. Польського християнсько-демократичного союзу на Русі, інших громадських, самоврядних та освітніх закладів^{10 11}.

¹⁰ Н. Рубльова, *Римо-католицька церква в Україні, 1914 – 1920 роки: статус, структура, ієрархія, клір*, Держави, суспільства, культури. Схід і Захід, Нью-Йорк: Вид-во Росс, 2004, с. 1004.

Серед громадських організацій відбулися докорінні структурні зміни, які сприяли зміцненню їх популярності серед різних прошарків польської людності. Поряд із рятівничими організаціями (Центральний громадянський комітет Королівства Польського, Польське товариство допомоги жертва війни) виникали або активізувалися нові – культурно-освітні, молодіжні, жіночі, професійні. На відміну від перших вони не мали державної підтримки й спиралися лише на громадську ініціативу. Свідченням її потенціалу є те, що лише протягом березня – червня 1917 р. чисельність польських громадських організацій та їх регіональних представництв зросла із 30 до 230¹². Поряд із міськими осередками створювалися сільські, зміцнювалося представництво за межами давніх східних кресів, – на Лівобережжі та Півдні України. Вартує уваги й висока чисельність членів громадських організацій. На установчому з'їзді Товариства осіб, що працюють у сільському господарстві та сільськогосподарській промисловості в червні 1917 р. були присутні представники від 700 членів¹³. Чисельність харцерів протягом серпня – грудня 1917 р. зросла за приблизними обрахунками із 2 до щонайменше 4 тис. чол.^{14 15}. На з'їзді польських організацій Чернігівської губернії в жовтні 1917 р. були делегати від 24 організацій, які сукупно мали близько 3 тис. членів при тому, що в усій губернії проживало близько 25 тис. поляків¹⁶.

Але все ж найбільші успіхи були зроблені в освітній сфері. Загальна чисельність початкових, середніх і вищих польських навчальних закладів протягом березня 1917 – квітня 1918 рр. зросла із 287 до більш

¹¹ M. Piela, *Duchowieństwo w walce o granicę wschodnią w dobie narodzin II Rzeczypospolitej (1917 – 1925)*, Wrocławskie Studia Wschodnie 1998, T. 2, s. 61.

¹² *Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18 – 24 czerwca 1917 roku*, Winnica 1917, s. 133.

¹³ *Na kresach, Sprawa polska*, 1917, № 23, s. 336.

¹⁴ *Wykaz środowisk i drużyn harcerek w Państwie Rosyjskiem*, *Młodzież* 1917, 7/10, s. 176–181.

¹⁵ S. Siedlaczek, *Harcerstwo na Rusi i w Rosji 1913 – 1920*, *Pamiętnik kresowy* 1936, z. I, s. 46.

¹⁶ *Ze Zjazdu Delegatów Organizacji Polskich Ziemi Czernihowskiej*, *Dziennik Polski* 1917, 257, s. 1.

ніж 1350, а учнівства та студентства – із 15,9 до щонайменше 87 тис. осіб¹⁷. Загалом діяльність цієї величезної і розмаїтої освітньої мережі відіграла виключно важливу роль в процесі національної консолідації місцевих поляків, була втіленням єдності польського народу. Значна частина названих навчальних закладів утримувалася на пожертви кресов'ян, переважно поміщиків; відчутний відсоток учнів та студентів становили біженці з Королівства Польського; а у деяких школах серед педагогічного складу абсолютно переважали полонені поляки-військовослужбовці австрійської армії.

Політика. Консолідована і мобілізована навколо національних гасел польська людність Наддніпрянської України була потужним ресурсом для розгортання самостійної політичної акції, особливо актуальної з огляду на передуючі численні виборчі процеси (до міських дум, земств, Загальноросійських та Українських установчих зборів). Загалом спектр польських політичних партій Наддніпрянської України у досліджуваний період був надзвичайно широким. Націоналістичний табір (ендеки) був представлений мережею національних та громадсько-політичних клубів, неформальним координаційним центром яких був київський осередок Національної Ліги на чолі з Й. Бартошевичем¹⁸. Демократичний табір (пілсудчики) наприкінці червня 1917 р. утворив єдину партійну організацію – Польську демократичну централь на Україні, керовану Є. Старчевським¹⁹. Соціалістичний табір після невдалих спроб створення єдиного Польського соціалістичного об'єднання з серпня – вересня того ж року зосереджувався на розбудові

¹⁷ Державний архів Київської області (далі, ДАКО), ф.1787, оп.7, спр.1, арк. 1–119; J. Korniecki, *Oświata polska na Rusi w czasie wielkiej wojny*, 1937, Z. II, s. 1–133

¹⁸ Zakład Narodowy im. Ossolińskich, dział rękopisów, S. Zieliński, *Liga Narodowa na Rusi 1890 – 1920. Fragment historii pracy polskiej na kresach południowo-wschodnich*, sygn.13202/II, k.19.

¹⁹ D. Szarzyński, *Polski Związek Polityczny na Rusi (1914 – 1921)*, Biblioteka Narodowa, zakład rękopisów, sygn. 8746

самостійних партійних структур ППС(р.ф.), ППС(л.) та СДКПІЛ. Нарешті, консервативний табір був представлений створеною в червні 1917 р. партією національної праці на Русі, лідером якої був Ф. Пуласький²⁰. Тісна співпраця названих політичних партій з громадськими організаціями сприяла зміцненню їх впливів серед польської людності. Наприклад, найбільші київські осередки ендеків та пілсудчиків нараховували сукупно щонайменше 600 осіб^{21 22}. Польське соціалістичне об'єднання на момент розпаду мало в своїх рядах лише на території українських губерній близько 5 тис. осіб²³. Така чисельність членів була захмарною для багатьох загальноросійських та українських партій.

Запекла ідеологічна полеміка між польськими політичними партіями завдяки диспутам, мітингам і газетам (у вказаний період в Україні видавалося щонайменше 40 польських газет) транслювалася на широкі маси населення, формувала його політичний світогляд. В центрі цієї полеміки було питання державності Польщі. У його вирішенні найбільш популярними були пропозиції ендеків та пілсудчиків. Перші наполягали на відродженні незалежності об'єднаної Польщі після перемоги у Першій світовій війні Антанти. Другі не відкидали можливості негайного державного будівництва в межах Королівства Польського в умовах австро-німецької окупації.

Далеко не останню роль у цій полеміці відіграло і українське питання. Успіхи державотворчих ініціатив Центральної ради змушували польські політичні сили приділяти йому все більшої уваги. Після II універсалу, який фактично легітимізував Центральну раду в якості

²⁰ Archiwum Akt Nowych (далі, AAN), z. 445, sygn. 10, k. 40a.

²¹ A. Miodowski, *Demokraci polscy w Rosji w latach 1917 – 1918*. Studia Podlaskie 1998, t. 8, s. 22.

²² Verax, *Z życia klubow narodowych. Klub narodowy w Kijowie*. Sprawa polska, 1917, 35, s. 503.

²³ W. Najdus, *Polacy w rewolucji 1917*. Warszawa 1967, s. 178.

«красьового парламенту», всі без виключення польські політичні партії виявили інтерес до співпраці з нею. В результаті вирішення питання поповнення її складу представниками національних меншин лише Польській демократичній централі на Україні та ППС(р.ф.) вдалося сформувати малі але доволі дієві фракції²⁴. Загалом до початку 1918 р. в риториці польських політичних партій відбувається важлива переміна – зникає «Русь» як частина східних кресів, натомість утверджується «Україна» як самостійний державний суб'єкт. Принагідно зазначимо, що вже з літа 1917 р. в середовищі пілсудчиків переважали сподівання на незалежність України. І це в той час, коли українська соціалістична більшість Центральної ради залишалася на позиціях автономізму.

Свідченням того, що польські політичні партії мали потужний електоральний ресурс є результати згаданих вище виборчих компаній. Особливо успішними для поляків були вибори до міських дум. В багатьох з них вдалося сформувати великі й працездатні фракції. Наприклад, у виборах до міської думи Житомира влітку 1917 р. польський виборчий список отримав 17 місць із 98 й поступився лише виборчому списку есерів, який отримав 20 місць²⁵. В міській думі Києва «польське коло» виявилось найбільш дисциплінованою фракцією. До осені 1918 р. її члени брали участь у більш ніж 70% засідань²⁶. Показовим свідченням високої політичної активності поляків Наддніпрянської України є й результати виборів до Всеросійських установчих зборів. Завдяки високій виборчій активності поляків від Польського крайового списку Київської, Подільської та Волинської

²⁴ H. Jabłoński, *Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917 – 1918*. Warszawa: Towarzystwo miłośników historii, 1948.

²⁵ Z Żytomierza. Zwycięstwo Polaków przy wyborach do Rady miejskiej, *Dziennik Polski*, 1917, 189, s. 3.

²⁶ Т. Харченко, *До питання про участь представників національних меншин в органах міського самоврядування в 1917 – 1918 рр.*, „Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України” 1999, вип. 8, с. 51.

губерній вдалося провести двох депутатів – Я. Ліпковського та Й. Бартошевича²⁷. І це при тому, що польські виборчі списки сусідніх трьох білоруських губерній не провели жодного. Сумарно вони набрали лише 63 тис. голосів – трохи більше ніж Польський крайовий список отримав у одній Волинській губернії.

Самоврядування. Поєднання у свідомості більшості поляків Наддніпрянської України почуттів національної окремішності й водночас тубільності та меншості висувало на порядок денний питання організації національного самоврядування. Його розгляд в умовах гострих політичних протиріч зумовив одночасну реалізацію двох конкуруючих проектів польської автономії – «внутрішньої» та національно-культурної. Розбудовою «внутрішньої автономії» займався створений 6 березня 1917 р. Польський виконавчий комітет на Русі, який перебував під контролем ендеків. Реалізована ним концепція передбачала надання полякам України ексклюзивного і широко самоврядування із мінімальним втручанням з боку держави. Концепція національно-культурної автономії передбачала вирішення значно скромніших завдань – задоволення культурно-освітніх потреб поляків у межах, дозволених вищими органами української влади. Втілення в життя цієї програми розпочалося лише з 15 липня 1917 р., коли у структурі Генерального секретаріату міжнаціональних справ було створено віце-секретарство польських справ, яке після низки реорганізацій було перетворене на Міністерство польських справ Української народної республіки. Ключові посади в ньому займали представники Польської демократичної централі на Україні²⁸.

²⁷ *Na kresach, Sprawa polska 1917*, № 44, s. 651–652.

²⁸ H. Jabłoński, *Polska ...* s. 26–58.

Існування двох конкуруючих установ національного самоврядування, принципові відмінності у визначенні його меж, проекція на їх діяльність політичної боротьби – все це гальмувало розвиток польського національного самоврядування на території Наддніпрянської України. Польський комітет виконавчий на Русі мав широке представництво на місцях й авторитет серед польської людності; Міністерство польських справ спиралося на офіційний мандат від українського уряду й бюджетне фінансування. Проте, поєднати ці два ресурси так і не вдалося. Одним із важливих досягнень Польського комітету виконавчого на Русі було вироблення механізму й початок впровадження національного податку. Головним здобутком Міністерства польських справ було надання доволі значній частині польських освітніх закладів статусу державних й організація їх фінансування з бюджету Української народної республіки. Очевидно, що не варто оцінювати ефективність інституцій, які знаходилися на організаційному етапі й ледь приступили до практичної діяльності. Але все ж слід підкреслити, що у порівнянні з єврейськими та російськими самоврядними інституціями вони були доволі ініціативними та дієвими. Діяльність Польського комітету виконавчого на Русі та Міністерства польських справ мала один дуже важливий наслідок – поширення в середовищі поляків усвідомлення за собою статусу національної меншини.

Військо. Ще однією надзвичайно ваговою сферою польського національного життя було утворення на території Наддніпрянської України польських військових формувань. Найбільшими з них були дислоковані в губерніях Правобережної України II та III корпуси. Протягом грудня 1917 – квітня 1918 рр., у надзвичайно складних умовах, їх особовий склад зріс до близько 10 тис. осіб з числа

військових російської, австрійської армій та цивільного населення^{29 30}. Головну роль при цьому відігравали не стільки ініціативи верховного військового командування, яке від націоналізації військових частин очікувало підвищення загальної боєздатності армії, скільки діяльність Союзу військових поляків. Починаючи з квітня 1917 р. його осередки, а їх лише на території українських губерній нараховувалося близько 20, розгорнули активну роботу по згуртуванню поляків-військовослужбовців й поширенню в їх середовищі ідеї створення в складі російської армії польських національних формувань³¹.

Вказані військові формування користувалися широкою підтримкою місцевого польського населення. Зможні версти надавали значну фінансову й матеріальну підтримку. Різноманітні громадські організації та органи допомагали в роботі концентраційних пунктів, шпиталів тощо. Польські політичні партії та органи національного самоврядування займалися різноманітними юридичним питаннями, допомагали в переговорах з урядами Української народної республіки та Королівства Польського. Активна участь польських військових формувань у боротьбі проти більшовицької агресії сприяли налагодженню діалогу з Міністерством військових справ Української народної республіки. Проте, у повній мірі його реалізувати не вдалося через втягнення польських військових формувань, головним чином дислокованих у Подільській губернії частин III корпусу, в аграрний конфлікт між поміщиками та селянством. В ньому польське військо взялося захищати інтереси польських поміщиків, але методи цього

²⁹ А. Папакін, *Війська польські. Польські військові формування колишньої російської армії в Україні (1917 - 1919)*, Т.: Навчальна книга – Богдан 2012, с. 37–59.

³⁰ Н. Bagiński, *Wojsko polskie na Wschodzie 1914 – 1920*. Warszawa: Wojskowy Instytut Wydawniczy, 1921, s. 348–370.

³¹ *Adresy Związków Wojskowych Polaków i stowarzyszeń pokrewnych*, *Wiadomości wojskowe*, 1917, 19/20, s. 345.

захисту були надмірно кривавими. Легіонери вдавалися до спалення і бомбардування сіл, розстрілів, накладання контрибуції та реквізиції. Кульмінацією цього протистояння стали запеклі бої між селянами (до 6 тис. чол.) та легіонерами (близько 1,5 тис. чол.) 14-17 квітня 1918 р. в Немирові та його околицях³². Негативні наслідки для польських військ на Україні мало укладення Брест-Литовського договору та прибуття окупаційних німецько-австрійських військ. Останні були занепокоєні співпрацею легіонерів з представниками країн Антанти та наявністю у їх рядах втікачів з австрійської армії. Результатом загострення відносин з українською та окупаційною владами стало роззброєння польських військ в Україні, яке тривало протягом квітня – червня 1918 р.

Погроми. У розвитку революційних процесів на території Наддніпрянської України одну з ключових ролей відіграло аграрне питання. Особливої гостроти воно набула саме в губерніях Правобережної України. З одного боку, це був регіон, де міцні позиції мали великі поміщицькі господарства, зосереджені в роках поляків. З іншого ж, – прифронтна зона із високою концентрацією деморалізованих і збільшовичених військових частин. В сумі ці два чинники зумовлювали стрімку радикалізацію настроїв селян.

Вже в липні 1917 р. селяни перейшли від практики бойкоту сільськогосподарських робіт з вимогами підвищення платні до погромів маєтків. Лише в Кам'янецькому повіті Подільської губернії протягом 19 липня – 21 листопада 1917 р. погромів зазнало 50 маєтків, з яких близько 40 належало полякам. У 35 випадках масштаб втрат оцінювався начальником повітової міліції наступним чином: «[зруйновано та пограбовано] помешкання та господарські будівлі,

³² S. Stempowski, Z pamiętnika (Wojna. Pogrom – 1914-1917). *Zeszyty historyczne*, 1973, z. 23, s. 109–110.

живий та мертвий реманент, всі меблі і весь хліб»³³. Спроби Центральної ради впровадити восени 1917 р. аграрну реформу лише стимулювали погроми й радикалізували їх характер. На початку 1918 р. в Уманському повіті Київської губернії із 110 маєтків лише 9 не зазнали погрому. У 15 випадках погром завершився руйнуванням всіх житлових і господарських споруд, у 35 – частковими руйнуваннями. У всіх інших випадках розграбовувався і нищився інвентар та врожай³⁴. До кінця березня 1918 р. у губерніях Правобережної України від погромів постраждало 85% польських поміщицьких маєтків³⁵.

Зважаючи на це, у дослідженнях погроми зазвичай представляються не лише як прояв, а така собі квінтесенція українсько-польського конфлікту – протистояння варварства та цивілізації, анархії та порядку. На нашу думку такий підхід є спрощенням, яке викривлює розуміння сутності погромів. Їх слід розглядати як прояви соціального, а не національного конфлікту. Варто зважати на те, що погроми відбулися по всій Наддніпрянській Україні, а їх жертвами були не лише польські поміщики. Інтенсивність погромів визначалася напругою у відносинах між поміщиками та селянами, найперше задавненими земельними спорами. Траплялися випадки погромів «польських дворів» у «польських селах». Водночас на території Правобережної України існували польські маєтки, які не зазнали погромів аж до 1920-1921 рр. Зазвичай їх власники зберігали гарні відносини з місцевими селянами й могли розраховувати на їх підтримку. Найбільш радикальні погроми, з підпалами та вбивствами, зазвичай відбувалися за участі солдат-

³³ H. Stroński, *Ostatnie dni Arkadii. Zagłada życia gospodarczego i społeczno-kulturalnego Polaków na Prawobrzeżu w latach wojny i rewolucji 1916-1919*, Pamiętnik kijowski, 2006, t. 8, s. 360-362.

³⁴ ААН, з.515, sygn.134, к. 5.

³⁵ Б. Гудь, *Українсько-польські конфлікти новітньої доби. Етносоціальний аспект*, Харків «Акта» 2011, с. 297.

дезертирів, які широко практикували шантаж і примус селян до погромних дій. Також їм могли передувати не менш криваві акції «заспокоєння села» донських козаків або польських військових формувань. Безперечно, погроми були кривавою сторінкою в житті поляків Наддніпрянської України досліджуваного періоду. Але перекладати відповідальність за її написання на українське селянство, або навіть на український національний рух не варто. Погроми справили значний вплив на польську суспільно-політичну думку в українських губерніях – злоба і відчай дуже швидко перетворилися на усвідомлення необхідності проведення широких аграрних перетворень.

Висновок. Наскрізний аналіз становища поляків Наддніпрянської України у 1917 – на початку 1918 рр. свідчить про високий рівень їх залучення до революційних процесів. Вони приймали активну участь у всіх громадсько-політичних та соціально-економічних перетвореннях, а тому їх не слід позиціонувати як сторонніх спостерігачів чи позбавлених голосу жертв. Викладений вище матеріал також свідчить про те, що українсько-польські відносини у вказаний період й у межах окресленого регіону аж ніяк не можна втиснути у схему конфлікту. Їх слід інтерпретувати радше як доволі продуктивний, хоча й короткочасний та нерозвинений, досвід порозуміння. Загалом початок «короткого» ХХ століття для поляків Наддніпрянської України ознаменувався піковим піднесенням національного життя. Його масштаби є вражаючими й недосяжними навіть століття потому.

Literatura / Література / References

- Archiwum Akt Nowych (AAN), z. 445, sygn. 10, k. 40a.
- Archiwum Akt Nowych (AAN), z. 515, sygn. 134, k. 5.
- Bagiński, H. (1921). *Wojsko polskie na Wschodzie 1914-1920* (s. 348-370). Warszawa: Wojskowy Instytut-Wydawniczy.
- Biblioteka Narodowa, zakład rękopisów. D. Szarzyński. Polski Związek Polityczny na Rusi (1914-1921), sygn. 8746
- Dziennik Polski. (1917). *Z Żytomierza. Zwycięstwo Polaków przy wyborach do Rady miejskiej*, nr 189.
- Dziennik Polski. (1917). *Ze Zjazdu Delegatów Organizacji Polskich Ziemi Czernihowskiej*, nr 257.
- Epsztein, T. (2008). *Polska własność ziemska na Ukrainie w 1890 roku*. Warszawa: Instytut Historii PAN i Wydawnictwo Neriton.
- Jabłoński, H. (1948). *Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917-1918*. Warszawa: Towarzystwo miłośników historii.
- Krawchenko, B. (1990). *The Social Structure of the Ukraine in 1917*. Harvard Ukrainian Studies, vol. XIV, nr 1/2.
- Łukawski, Z. (1981). *Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej w Rosji do 1918 r. Liczba i rozmieszczenie Polaków w świecie*. Wrocław.
- Miodowski, A. (1998). *Demokraci polscy w Rosji w latach 1917-1918*. Studia Podlaskie, t. 8.
- Młodzież. (1917). Wykaz środowisk i drużyn harcerskich w Państwie Rosyjskim (s. 176-181), Młodzież, 7/10.
- Na kresach, Sprawa polska (1917). Nr 23.
- Na kresach, Sprawa polska (1917). Nr 44.
- Najdus, W. (1967). *Polacy w rewolucji 1917*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Piela, M. (1998). Duchowieństwo w walce o granicę wschodnią w dobie narodzin II Rzeczypospolitej (1917-1925). *Wrocławskie Studia Wschodnie*, tom 2.
- Siedlaczek, S. (1936). Harcerstwo na Rusi i w Rosji 1913-1920. Pamiętnik kresowy I.
- Stempowski, S. (1973). Z pamiętnika (Wojna. Pogrom – 1914-1917). *Zeszyty historyczne*, z. 23, 109-110.
- Stroński, H. (2006). Ostatnie dni Arkadii. Zagłada życia gospodarczego i społeczno-kulturalnego Polaków na Prawobrzeżu w latach wojny i rewolucji 1916-1919 (s. 360-362). *Pamiętnik kijowski*, tom 8.
- Verax. (1917). Z życia klubów narodowych. Klub narodowy w Kijowie. Sprawa polska. Nr 35.
- Weryha-Darowski, A. (1919). *Kresy Ruskie Rzeczypospolitej (Województwa: Kijowskie, Wołyńskie, Braclawskie i Podolskie)* (s. 51-52). Warszawa: Koło Polaków Ziemi Ruskich.

- Wiadomości wojskowe. (1917). Adresy Związków Wojskowych Polaków I stowarzyszeń pokrewnych, № 19/20.
- Zakład Narodowy im. Ossolińskich, dział rękopisów, S. Zieliński, Liga Narodowa na Rusi 1890-1920. Fragment historii pracy polskiej na kresach południowo-wschodnich, sygn.13202/II, k.19.
- Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18-24 czerwca 1917 roku. Winnica.
- Гудь, Б. (2011). Українсько-польські конфлікти новітньої доби. Етносоціальний аспект. Харків: «Акта».
- Державний архів Київської області (ДАКО), ф.1787, оп.7, спр.1, арк. 1-119;
- Лісевич, І. (1997). Духовно спрагли. Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864-1917 рр. (с. 9). К.: Інститут історії України.
- Мацузато, К. (2000). Польський фактор в Правобережній Україні с XIX по начало XX века (с. 136-137), *Ab imperio*, № 1.
- Палієнко, В. (1998). Місця історичного розселення польської людності в Україні в кінці XIX-XX ст (с. 1-78). К.: Ін-т історії України НАН України.
- Папакін, А. (2012). Війська польські. Польські військові формування колишньої російської армії в Україні (1917 - 1919) (с. 37-59). Т.: Навчальна книга – Богдан.
- Рубльова, Н. (2004). Римо-католицька церква в Україні, 1914-1920 роки: статус, структура, ієрархія, клір, Держави, суспільства, культури. Схід і Захід. Нью-Йорк: Вид-во Росс.
- Харченко, Т. (1999). До питання про участь представників національних меншин в органах міського самоврядування в 1917-1918 рр. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, вип. 8.
- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 2225, оп.1, спр.21, арк.4.

To cite this chapter:

Potapenko, M. (2019). 1917: the “Polish” year in Ukraine. In: M. Apollo, M. Krupska-Klimczak (Eds.), *Poland and Ukraine: Problems and prospects* (pp. 424-441). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.